

УДК 598.2 (477.81/82)

СЕЗОННІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗГРАЙ ВОДОПЛАВНИХ ПТАХІВ РОДУ ЧЕРНЬ АУТНУА ВОІЕ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ

М. В. Химин

*Сезонні аспекти формування зграй водоплавних птахів роду чернь *Aythya Boie* на території Волинського Лісостепу. – М. В. Химин. – Вперше для досліджуваної території зроблене узагальнення про сезонні (весна, осінь, зима) аспекти зграй 4 видів водоплавних птахів роду чернь *Aythya Boie*, за результатами польових досліджень, проведених у 1988-2007 рр.*

Ключові слова: водоплавні птахи, рід *Aythya*, сезонні аспекти, структура зграй, Волинський Лісостеп.

Адреса: проспект Волі, 56/28, м. Луцьк, 43010.

*The season aspects of *Aythya* Waterfowl flocks at the Volyn Forest-Steppe area. – M. V. Khymyn – The Volyn Forest-Steppe (Volyn highland) is situated on the Western part of Ukraine (south part of Volyn and Rivne, north-west part of Lviv and Khmelnytsky administrative regions) and occupies territory about 10 000 km². In the first time carry out generalization of the season aspects 4 species of waterfowl of the genera *Aythya* Boie, according to fieldworks during 1988-2007.*

Key words: waterfowl, genera *Aythya*, season aspects, structure of flocks, Volyn Forest-Steppe.

Address: Voli av. 56/28, Lutsk, 43010, Ukraine.

Вступ

Аналіз вітчизняної орнітологічної літератури вказує на недостатність інформації про сезонні аспекти формування зграй птахів [4, 8, 9 та ін.]. Тому дослідження розмірів зграй, стратегії видів під час сезонних переміщень та їх індивідуальний розподіл у різних типах зграй (моновидові, мішані), а також статевої структури є важливими для глибшого пізнання біології видів. Територія досліджень

Волинський Лісостеп (Волинська височина) розташований у західній частині України (південна частина Волинської, південна частина Рівненської, крім крайньої її південної частини, крайня північно-західна частина Львівської та Хмельницької областей) і займає площу близько 10 тис. км² [22].

Досліджувана територія, згідно з фізико-географічним районуванням України [12], належить до області Волинської височини Західно-Української лісостепової фізико-географічної провінції Східно-Європейської рівнинної фізико-географічної країни. Матеріал і методика

Матеріал для статті зібраний у 1988-2007 роках на території Волинського Лісостепу; в основному з території Луцького району Волинської області. Частково результати цих досліджень уже

були опубліковані з урахуванням окремих матеріалів інших дослідників [2-5, 12-17].

Під час проведення польових робіт використані загальноприйняті методики обліків [1, 6, 12-14, 16, 18].

Для аналізу матеріалу та узагальнень використовували лише достовірно визначені за видовою і статевою належністю зграї птахів роду чернь *Aythya Boie*. У більшості випадків в осінній і зимовий періоди молодих птахів не враховували (через складності визначення їх на значних відстанях і за несприятливих погодних умов).

Систематичний порядок розташування видів у тексті і таблицях прийнятий за Л. С. Степаняном [7], українські назви птахів – за Г. В. Фесенком, А. А. Бокотеем [10].

Результати і обговорення

За результатами польових досліджень, проведених у 1988-2007 рр., враховуючи також окремі спостереження за 1976-1987 рр., та літературними даними, на території Волинського Лісостепу зареєстровано 4 види птахів роду чернь: попелюха *Aythya ferina* (L.), білооку *A. nyroca* (Guld.), чубату *A. fuligula* (L.) та морську *A. marila* (L.). Серед них 3 види гніздові перелітні (2 – регулярно гніздять-

ся, 1 – нерегулярно гніздиться та зникає на гніздуванні), 1 – нерегулярно пролітний. Крім того, з них 3 види нерегулярно зимують. Статус видів

цього роду та сезонний (помісячний) розподіл наведений у таблиці 1.

Таблиця 1. Статус і сезонний (помісячний) розподіл черней *Aythya* на Волинському Поліссі
Table 1. Status and season (monthly) distribution of *Aythya* ducks at Volyn Forest-Steppe

Назва виду / Name of species	Основний статус / Main status		Додатковий статус / Additional status	Місяці року / Month of the year											
	Гніздовий / Breeding	Пролітний / Passaging	Зимуючий / Wintering	І	ІІ	ІІІ	ІV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Aythya ferina</i>	+++++		++	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Aythya nyroca</i>	++++			-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-
<i>Aythya fuligula</i>	+++++		++	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Aythya marila</i>		+++	++	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-
Всього Total	3	1	3	2	3	4	4	3	3	3	3	3	3	4	2

+++++ – регулярно гніздовий / regular breeding

++++ – нерегулярно гніздовий, зникає на гніздуванні / irregular breeding, that extinct on breeding

+++ – нерегулярно пролітний / irregular passaging

++ – нерегулярно зимуючий / irregular wintering

+ – присутність виду / presence of species

-- відсутність виду / absence of species

Поширення черней у Волинському Лісостепу приурочене, переважно, до штучних водойм (ставів, водосховищ, відстійників) у зв'язку з майже повною відсутністю озер і великих рік. На природних водоймах (ріках та їх розливах під час повеней і паводків) ці види трапляються здебільшого під час міграцій і зимівлі.

Під час міграцій (березень – квітень і кінець серпня – листопад) серед усіх видів роду *Aythya* найчисленнішим є попелюх, менш численна – чернь чубата, а черні білоока і морська – трапляються поодинокі або невеликими зграйками. На зимівлі птахи спостерігаються з грудня до лютого. Найбільшою їхня чисельність є в грудні (від кількох до кількох десятків особин); до січня – лютого вона зменшується (поодинокі птахи або невеликі групи), ймовірно, тому, що більшість птахів на початку зими є запізними мігрантами. Узагальнені матеріали про структуру зграй цих птахів та їх статеву структуру наведені у таблицях 2 і 3.

Більшість видів роду *Aythya* найчастіше спостерігається в моновидових зграях як під час весняних (50-66,3 %), так і осінніх міграцій (48-60 %). При цьому, для черні білоокої співвідношення між поодинокими особинами і моновидовими зграями становить 1:1, але воно не є показовим через невеликий розмір вибірки. Чернь морська у весняний період трапляється поодинокі, восени – переважно у мішаних зграях (60 %), рідше у моновидових (40 %) і взимку – виключно у мішаних зграях (100 %). У той же час, спільним для усіх досліджуваних

видів є переважання мішаних зграй (37,5-100 %) під час зимівлі.

Серед усіх черней лише чернь білоока взагалі не зареєстрована у мішаних зграях. Натомість, попелюх і чернь чубата виявлені навесні в мішаних зграях з 14 видами водоплавних птахів, восени – з 11-ма і взимку – з 7-ма. Чернь морська навесні спостерігається у моновидових зграях, а восени і взимку формує мішані зграї з 6 і 4 видами відповідно (найчастіше з черню чубатою, попелюхом і крижнем).

Найчисленніші зграї серед усіх представників роду *Aythya* характерні для попелюха: навесні – до 3000 особин, у середньому 48,6 (n=101); менші зграї спостерігаються восени: до 100, в середньому 13,6 (n=37) і найменш чисельні – взимку: до 46, у середньому 8 (n=11) особин.

Значно менш численною в усі сезони є чернь чубата: навесні спостерігаються зграї до 200 особин, у середньому 8 (n=136), восени: до 54, у середньому 4,2 (n=40), а взимку: до 45, у середньому 7,4 (n=8). Збільшення чисельності зимових зграй виду пов'язане з появою пізніх мігрантів на початку зими.

Чернь морська навесні спостерігається поодинокі, восени її зграї налічують до 11 особин, у середньому 4,2 (n=5), а взимку до 7, у середньому 4 (n=2).

Чисельність черні білоокої у всі сезони є низькою (групи налічують макс. три особини)

Таблиця 2. Структура зграй черней *Aythya* у 1988-2007 рр. на Волинському Поліссі
Table 2. Structure of flocks of ducks of the genera *Aythya* for 1988-2007 on Volyn Forest-Steppe

Види	Зустрічність птахів / Occurrence of birds								Загальна кількість птахів / Total observed birds	Середня чисельність особин виду в зграї / Average number of birds in a flock	Кількість птахів у зграї / Number birds in a flock	Зустріч- ність видів / Occur- ence with species
	Одиноки особини / Lonely birds		Моно- видові зграї / Mono- species flocks		Мішані зграї / Mixed flocks		Всього / Total					
	n	%	n	%	N	%	n	%				
Весняні міграції / Spring migrating												
<i>Aythya ferina</i>	3	3,0	67	66,3	31	30,7	101	100	4904	48,6	1-3000	14
<i>Aythya nyroca</i>	1	50,0	1	50,0	-	-	2	100	3	1,5	1-2	-
<i>Aythya fuligula</i>	17	1,5	88	64,7	31	22,8	136	100	1089	8,0	1-200	14
<i>Aythya marila</i>	2	100	-	-	-	-	2	100	2	-	1	-
Осіньні міграції / Autumn migrating												
<i>Aythya ferina</i>	9	24,3	18	48,7	10	27,0	37	100	504	13,6	1-100	11
<i>Aythya nyroca</i>	1	50,0	1	50,0	-	-	2	100	4	2	1-3	-
<i>Aythya fuligula</i>	5	12,5	24	60,0	11	27,5	40	100	168	4,2	1-54	11
<i>Aythya marila</i>	-	-	2	40,0	3	60,0	5	100	21	4,2	1-11	6
Зимівля / Wintering												
<i>Aythya ferina</i>	3	27,3	2	18,2	6	54,5	11	100	88	8	1-46	7
<i>Aythya fuligula</i>	3	37,5	2	25,0	3	37,5	8	100	59	7,4	1-45	7
<i>Aythya marila</i>	-	-	-	-	2	100	2	100	8	4	1-7	4

Таблиця 3. Статева структура зграй черней *Aythya*
Table 3. Sexual structure of flocks of ducks of the genera *Aythya*

Види / Species	Зустрічність у зграях / Occurrence in a flock								Всього птахів / Total birds	
	Самці / male		Самки / female		В тому числі / Among them					
	К-ть	%	К-ть	%	Птахи у парах / in pares		Птахи без пар / without pares		К-ть	%
Весняні зграї / Spring flocks										
<i>Aythya ferina</i>	1037	72,8	388	27,2	390	27,4	1035	72,6	1425	100
<i>Aythya fuligula</i>	645	63,7	368	36,3	464	45,8	549	54,2	1013	100
<i>Aythya marila</i>	1	50	1	50	-	-	2	100	2	100
Осіньні зграї / Autumn flocks										
<i>Aythya ferina</i>	114	61,6	71	38,4	8	4,3	177	95,7	185	100
<i>Aythya fuligula</i>	42	32,8	86	67,2	20	15,6	108	84,4	128	100
<i>Aythya marila</i>	8	38,1	13	61,9	-	-	21	100	21	100
Зимові зграї / Winter flocks										
<i>Aythya ferina</i>	31	73,8	11	26,2	2	4,8	40	95,2	42	100
<i>Aythya fuligula</i>	16	27,1	43	72,9	-	-	59	100	59	100
<i>Aythya marila</i>	5	62,5	3	37,5	-	-	8	100	8	100

Аналіз вищенаведеної таблиці показав, що в зграях попелюха в усі сезони за чисельністю переважають самці (61,6-73,8 %). Натомість, у згра-

ях черні чубатої статеву структуру зграй у різні сезони відрізняється: навесні (♂♂ – 63,7 %, ♀♀ – 36,3 %), восени (♂♂ – 32,8 %, ♀♀ – 67,2 %) і взи-

мку (♂♂ – 27,1 %, ♀♀ – 72,9 %), що характерно і для черні морської: навесні (♂♂ – 50 %, ♀♀ – 50 %), восени (♂♂ – 38,1 %, ♀♀ – 61,9 %) і взимку (♂♂ – 62,5 %, ♀♀ – 37,5 %).

Висновки

1. На підставі власних матеріалів досліджень та окремих літературних даних вперше для території Волинського Лісостепу проведений аналіз видової та статеві структури зграй птахів роду *Aythya*.

2. Серед усіх досліджуваних видів за чисельністю у мішаних зграях у всі сезони переважно домінує попелюх, а співдомінує чернь чубата. Інші види роду трапляються спорадично.

У попелюха виявлене зменшення кількості птахів у парах з весни (27,4 % від усіх облікованих птахів) до осені (4,2 %) і зими (4,8%), у черні чубатої: з весни (45,8 %) до осені (15,6 %). Особини черні морської пар не формували, хоча птахи обох статей спостерігалися у одних зграях.

3. Для більшості видів під час сезонних міграцій характерне переважання моновидових зграй над мішаними, а в зимовий період – навпаки.

4. Статева структура зграй попелюха не змінюється протягом року: самці за чисельністю переважають над самками. Для черні чубатої навесні характерне переважання самців, а восени і взимку – самок.

5. Дослідження чисельності та структури зграй черней можуть бути використані для глибшого пізнання біології цих видів.

1. Бибби К., Джонс М., Марсден С. Методы полевых экспедиционных исследований. Исследования и учёт птиц. – М.: Союз охраны птиц России, 2000. – 186 с.
2. *Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. Troglodytes.* / за ред. М. Хими́на, І. Шидловського, І. Горбаня. – Луцьк, 1995. – № 5. – 50 с.
3. *Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауністичні спостереження за 1977-1988 рр.* / за ред. М. В. Хими́на, І. М. Горбаня. – Луцьк, 1989. – № 1. – 101 с.
4. *Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1989-1990 рр.* / за ред. М. В. Хими́на, І. М. Горбаня. – Луцьк, 1991. – № 2. – 156 с.
5. Лисенко В. П. Гусеобразные. – Киев: Наук. думка, 1991. – 199 с. (Фауна Украины. Птицы; Т. 5. Вып. 3).
6. Микитюк А. Методические рекомендации по организации учёта птиц. – К., 1996. – 42 с.
7. Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – 726 с.
8. Страутман Ф. И. Птицы западных областей УССР. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1963. – Т. 1. – 199 с.
9. Татаринов К. А. Фауна хребетных заходов Украины. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 257 с.
10. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. – Київ-Львів, 2002. – 44 с.
11. *Фізико-географічне районування Української ССР.* – Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1968. – С. 5-14, 139-153, 155-165.
12. Химин М. Атлас зимуючих птахів Луцького району. – Луцьк, 1993а. – 135 с.
13. Химин М. Резюме до атласу зимуючих птахів Луцького району (1992/93-1995/96) // *Troglodytes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник.* – Луцьк, 1997. – № 7. – С. 39-42.
14. Химин М. В. Моніторинг за станом зимівлі водоплавних та навколводних птахів у Луцькому районі Волинської області // *Зимні учети птиц на Азово-Черноморском побережье Украины.* – Мелитополь-Одесса-Киев: Wetland International, 1999. – Вып. 2. – С. 68-71.
15. Химин М. Орнітофауна долини р. Стир у межах Волинського лісостепу // *Екологічні аспекти охорони птахів.* – Львів, 1999. – С. 91-92.
16. Химин М. Фенологічні спостереження за весняним прольотом водоплавних та навколводних птахів у Волинському Лісостепу // *Екологічні аспекти охорони птахів.* – Львів, 1999. – С. 93-95.
17. Химин М. В. Загальна характеристика орнітофауни водоплавних птахів Волинського лісостепу // *Вестн. зоол.* – 2007. – № 1. – С. 47-52.
18. Bibby C. J., Burgess N., Hill D. Bird Census techniques – London. 1992. – 257 p.

Отримано: 07 листопада 2007 р.

Прийнято до друку: 16 листопада 2007 р.